

„Dă-ne, Doamne, mîntuirea/ pentru jertfa ce-am adus...”.
Poezia-rugăciune în spațiul închisorilor comuniste

Emanuela ILIE

Dans le cas particulier des poètes captifs dans les prisons communistes roumaines, leurs poèmes publiés d'après 1989 ont témoigné des multiples hypostases de la crise identitaire vécue par les condamnés (psychologique, biologique, religieuse, ontologique), mais aussi du moyen particulier dans lequel les auteurs ont pu dépasser la souffrance par la création. Une catégorie à part de la création littéraire pensée (non pas écrite !) dans la prison est représentée par le poème-prière. L'étude se propose une lecture critique de cette espèce particulière de la création littéraire carcérale (ayant en vue surtout l'atmosphère, la structure, la thématique, la stylistique), pour justifier les différences visibles d'entre sa valeur éthique et sa valeur esthétique.

O constantă a literaturii de după 1989, indiferent de subîncadrările ei generice ori tematice, este obsesia autorilor, eventual a editorilor, de a recupera, prin documentul revelator, memoria trecutului, a așa-zisului „trecut al durerii”. Indiferent de scriitura pentru care optează – genurile biograficului, între care jurnalele de sertar sau memoriile au prins cel mai bine la public, romanul-parabolă, cel distopic etc.– scriitorul ce a trăit acest trecut al durerii știe că încărcătura de suferință purtată, înăbușit, vreme de o dictatură întregă trebuie, cu orice preț, revelată. Încă un caz (alături de, bunăoară, scriitura militantă, racordată cel mai vizibil la realitățile socio-politice turbulente) în care scrisul devine debușeu al tensiunilor comune unui întreg neam, prin extensie al unei întregi umanități...

Poezia nu poate ocoli un asemenea principiu, convertit aproape în deziderat. Dar nu despre avatarurile poeziei proprii unora dintre nouăzeciști, de pildă, sau a „veteranilor” optzeciști, în fine eliberați de teroarea deghizării, a camuflării în text a unor obsesii bine cunoscute, aproape imposibil de consemnat în formă brută, ce și-au dat în sfârșit tiparului opera de sertar, ne-am propus să amintim în studiul de față, ci de un altfel de texte ale suferinței, cu un circuit din păcate destul de restrîns (atunci, dar și acum), dar cu o încărcătură emoțională impresionantă și cu o netă valoare documentară, ceea ce face ca, în cazul acesta aparte, caracterul propriu-zis estetic al operei să fie trecut în planul secund al receptării, de nu cumva chiar cu totul obnubilat. O recentă *Antologie a poeziei carcerale* (Cistelean, 2006) a redescoperit cititorului acest gen de texte care impun o lectură intens participativă. Uzînd de formula sintetică pusă în circuit, în ultima vreme, de o remarcabilă antologie coordonată de Virgil Podoabă, am numi această minisinteză o altfel de

carte supraviețuitoare. Intenția nu este, în definitiv, străină de o necesitate asemănătoare celorlalte forme literare la care ne-am referit: de a răzbuna (tardiv, desigur, dar nu și ineficient) Memoria prin recuperarea unei experiențe teribile. În carte așadar ni se oferă, într-o variantă desigur concentrată – opul în format mic are mai puțin de 200 de pagini – cele mai reprezentative creații lirice scrise în închisoare de scriitorii (de vocație sau de conjunctură) care au stat în detenție ani buni. Mai cunoscuți (Radu Gyr, Nichifor Crainic, Ion Caraion, Andrei Ciurunga) sau mai puțin cunoscuți (Ioan Andrei, Ioan Victor Pica, Dimitrie Paciag, Sergiu Mandinescu), autorii antologați sînt circumscriși unui teritoriu liric marcat de o intenționalitate specifică și încărcat de hieroglifele unei duble raportări. Pe de o parte, avem de-a face cu o individualitate umană (cu toate subdeterminările ei: identitate biologică, fiziologică, psihologică, socială), captivă într-un spațiu carceral perceput ca reprezentare emblematică a cercurilor de fier ale regimului totalitar și, în consecință, aproape efasată prin substituirea determinărilor ei concrete cu o uriașă suferință. Pe de altă parte, în acest teritoriu al groazei devenite aproape unică reprezentare senzorială a ființei, această identitate umană realizează necesitatea stringentă a raportării la spiritualitate, înțelegînd că, singură, întoarcerea la sacru și la credință poate reprezenta soluția mîntuitoare.

Spațiul carceral, fără nici o îndoială, este cel al formării și al de-formării. Nicăieri în altă parte durerea nu este mai ascuțită, sau nicăieri în altă parte durerea nu poate deveni, ca aici, unică rațiune de a fi, de a percepe însuși existentul; căci în închisoare măsoară chiar timpul, nu doar raporturile cu ceilalți ori senzațiile, instinctele, printr-o singură realitate organică: cea a suferinței fizice ori morale. Memorialistica detențională apărută după 1990, integral pusă sub semnul „trecutului ca re-umanizare” (Dan C. Mihăilescu), a trecut în revistă, cu asupra de măsură, variile modalități de tortură prin care s-a încercat reeducarea deținuților, prin totala anulare a individualității, printr-un cumul de suferințe psihice și fizice aproape greu de imaginat. Cazurile Elisabeta Rizea (1993), Lena Constante (1992), Aspazia Oțel-Predescu (2000), Oana Orlea (1991), Teohar Mihadaș (1990) nu sînt decît cîteva dintr-o serie care conține inclusiv nume ilustre de scriitori, oameni de cultură sau figuri marcante ale vieții social-politice sau religioase care au dezvăluit, prin intermediul scriiturii confesive, ororile trăite, greu suportate și nicidecum depășite cu adevărat, în închisorile gulagului românesc. Chiar și în ultimii doi ani, această serie a continuat să se îmbogățească cu acest gen de mărturie, de document revelator al unei epoci de teribile suferințe, dovedind faptul că memoria scripturală ca formă de supraviețuire est-etică și estetică este, încă și din fericire, necesară. Notoriu este, bunăoară, numele lui Valeriu Anania, Î.P.S. Bartolomeu Anania, Arhiepiscop al Vadului, Feleacului și Clujului și Mitropolit al Clujului, Albei, Crișanei și Maramureșului. Cel mai cunoscut scriitor dintre membrii clerului ortodox și-a publicat, în 2008-2009, două scrieri confesive de o valoare excepțională, care au reușit să răstoarne, imediat, perspectiva asupra scriitorului de ficțiune (aproape uitat, din păcate, în anii respectivi) și să arunce o nouă lumină asupra omului din spatele numelui de prelat implicat în viața morală, religioasă a

cetății. Indubitabil este, din această perspectivă, meritul *Memoriilor* care au văzut lumina tiparului, după o îndelungată luptă cu rigori de tot felul, abia spre sfârșitul anului 2008. Cea mai tensionată parte a acestor *Memorii*, cea care cuprinde evenimentele desfășurate între 1936 și 1966, ne înfățișează în pagini dintre cele mai cutremurătoare un destin de excepție, supus presiunilor, uneori chiar agresiunilor repetate din partea unei istorii care se dovedește în fond teribilă. În acest sens, memorabile sînt tocmai paginile care intenționează a recupera anii de calvar petrecuți în „întunericul cumplit” al închisorilor comuniste, între „oameni în zdrențe, slabi, ofiliți, așteptîndu-și judecata și osînda”, coborîți în infernul terestru de la Malmaison, Negru-Vodă, Tîrgu-Jiu, Aiud sau Jilava. În numele veridicității pe care o invocă de mai multe ori, memorialistul nu pregetă să își amintească nici un detaliu care să îi schițeze profilul *real* de încarcerat chinuit de nevoile fiziologice cele mai mărunte și de presiunile psihice cele mai greu de suportat (de la foamea cumplită, lupta îngrozitoare cu insectele carnivore și bătaia atroce pînă la urmărirea continuă prin „spionul” decupat în ușă sau tentația automutilării prin orbire, prin care intenționează la un moment dat a se autopedepsi).

Parcurgînd acest tulburător document-confesiune, deopotrivă uman, social și psihologic, co-participînd la o serie de torturi fizico-psihologice, greu chiar și de parcurs prin actul lecturii, cititorul se poate întreba, pe bună dreptate, cum a reușit tînărul Valeriu Anania, și ca el mulți alții, să reziste. Răspunsul descoperit în cîteva rînduri ale memorialistului ajuns la vîrsta patriarhală ne interesează în mod special pentru că prefigurează răspunsurile poezilor încarcerati a căror operă o vom aborda în continuare: în infernul temnițelor comuniste nu poți rezista decît prin acele cîteva mijloace care îți vor facilita dobîndirea disciplinei interioare, singura care îți asigură – atunci cînd trupul îți este închis – puțina libertate a spiritului, deci supraviețuirea. *Credința* mijlocită, la rîndul ei, de *rugăciunea* practică, ne asigură memorialistul, fără opreliști în închisoare, și *creația* sînt singurele eficiente, cel puțin pentru viitorul înalt prelat. Astfel, lui Valeriu Anania disciplina mentală îi va fi asigurată, în întunericul carceral, de rugăciunea ardentă și de exercițiul creator propriu-zis, îmbinat cu cel al memorării exacte, al înmagazinării versurilor inscripționate în straturile adînci ale memoriei de durată. „*Munca aceasta – și mai ales conștiința creației – mi-au menținut, de-a lungul acelor ani, un echilibru moral de care nu mulți se bucurau. Acest univers interior al meu m'a făcut să îndur numai cu jumătate de suferință toate privațiunile și promiscuitatea vieții de pușcărie: foamea, frigul, oboseala, murdăria, praful, spaima, perchezițiile, umilînțele de tot felul, turnătoriile, nervii camarazilor de celulă. Nu am cuvinte să-i dau mulțumită lui Dumnezeu pentru acel dar*”, ne va confirma memorialistul, peste ani, salvarea deținutului Valeriu Anania de către scriitorul cu același nume.

De bună seamă că la această indubitabilă certitudine, exprimată fără echivoc în *Memoriile* lui Valeriu Anania, nu vor ajunge doar prelații ce au trăit teribila experiență a încarcerării în temnițele comuniste. Pentru foarte mulți dintre cei care vor reuși să supraviețuiască acestui infern, poezia – devenită, cînd nu este expresie a revoltei înăbușite, o sfișietoare litanie – rămîne una dintre puținele opțiuni care

pot asigura deținutului supraviețuirea mentală (chiar și atunci când cea trupească pare imposibilă). Chiar și pentru aceea care nu au putut-o crea, ci doar auzi, memora și transmite mai departe, poezia s-a dovedit un mijlocitor între ei și Dumnezeu. Iulian Puhan, spre exemplu, încarcerat alături de Radu Gyr, va recunoaște după eliberare că „aceste poezii ale lui Radu Gyr ne-au îmbărbătat și ne-au ajutat să supraviețuim și să rezistăm terorii și torturilor, convinși fiind că numai în acest fel ne facem datoria față de biserica lui Hristos și Neamul Românesc” (Andreica, 1998: 192). Pe aceeași linie, a convergenței discursului poetic și a ritualului rugăciunii, se înscrie și mărturisirea lui Constantin Tăculescu: „În momentele cele mai grele ale vieții unui om, singura nădejde, singurul pai de care se agață este credința în Dumnezeu. Acolo am descoperit-o cu adevărat. Credința în Dumnezeu este factorul cel mai important și ce ne-a ajutat foarte mult au fost poeziile lui Radu Gyr” (Andreica, 1998: 190).

La întrebarea „Ce v-a ajutat să supraviețuiți în închisoare?”, se pare că majoritatea supraviețuitorilor lagărelor comuniste au dat răspunsuri identice: credința în Dumnezeu și Poezia au ajuns, prin forța (sau harul?!) lucrurilor, să le pară aproape tuturor cele mai frecvente mijloace ale supraviețuirii. (Undeva între ele, alți supraviețuitori situează fie dorința de a-și revedea familia, percepută acum prin haloul luminos al amintirii, fie prietenia autentică, ea însăși avînd „densitatea unei adevărate religii” Andreica, 1998: 97). Cea mai profundă și autentică, prin urmare, formă de raportare a celui care trebuie să reziste regimului detențional la divinitatea taumaturgică este cea care îmbină ambele forme de comunicare, cea religioasă și cea lirică, artistică prin extensie. Să o numim, desigur, *poezia-rugăciune*: sublimă prin tensiunea întotdeauna evidentă, prin prea-plinul durerii împărtășite, dar și prin păstrarea unei speranțe (aproape incredibilă) în mîntuire. Iată-o încheind o *Rugă* de Radu Gyr: „*Dă-ne, Doamne, mîntuirea/ pentru jertfa ce-am adus/ și ne curmă singuiirea.../Dă-ne pacea ta de sus!!/ Și ca semn de împăcare/ odihnește morții lin./ De veghe la fiecare/ dă-le, Doamne, cite-un crin*”.

Salvarea nu exclude, uneori, simpla dorință de anulare a umilinței fiziologice, dar de cele mai multe ori implică o sublimare a reacțiilor și nevoilor cărnii. Care, nu de puține ori, sînt enumerate în cele mai vii detalii în discursul liric, fiind considerate veritabile mărci ale existenței carcerale; pentru Ioan Victor Pica, bunăoară, aceste în-semne concrete ale torturii trebuie să fie efectiv transcrise, nu traduse poetic, tocmai pentru a putea conserva ca atare durerea vie, sfîșietoare a condamnaților: „*Lasă-mi rănila Doamne!! Lasă-mi-le-n carne lasă-mi-le-n vers*” (*Lasă-mi rănila Doamne*). În alte cazuri, însă, reacțiile fiziologice sau necesitățile primare ale ființei întemnițate – descripția lor sugestivă, respectiv curmarea lor – constituie chiar motivația și finalitatea rugăciunii. Unul dintre cele mai brutale documente ale carnalului aproape agonizînd credem că rămîne *Prefața la cîntecele de temniță* ale lui Radu Gyr, care circumscrie, în cheie lirică, suferința fizică devenită parcă unică măsură a temporalității umane: „*În aprigele mele belciuge,/ piatra mă'nfulecă, fierul mă suge/ În bezne m'afund, zi de zi, și-n urît,/ întîi pîn'la glezne, apoi pîn'la gît// Curînd, o să-mi treacă de gură, de*

frunte/ Iespedea temniței cu gîngăanii mărunte/ și-am să dispar în grozava ei gușă,/ în mugetul ei subteran și'n cenușă...". În imediata ei proximitate, am așeza o expresie similară a torturii fiziologice văduvit de cele mai elementare nevoi (să ne amintim de cei „F” ai terorii în închisorile comuniste, foamea, frigul și frica), aceea din excepționalul *Cîntec al foamei* lui Nichifor Crainic: „*De voi fi fost cîndva ciorchine,/ Sînt azi o boabă stoarsă-n teasc./ În flămînzenea din mine/ Turnați o zeamă și renasc//...În țara turmelor și-a pînii/ Eu zac pe lingură și blid,/ Lăsați-mă s-acin cu cîinii/ Ori să cerșesc pe lîngă zid*” etc.

În majoritatea textelor de gen, este vizibilă de la început tentativa instanței scripturale de a se erija într-un fel de *porte-parole* al tuturor condamnaților cu aceeași soartă. Depășind suferința individuală, poetul devine de fapt un *poeta vates* ce-și asumă o dublă condiție (de individ, fie el și unul cu identitatea aproape efasată, și de reprezentant al unei mulțimi cu patimi similare) reușind doar astfel să transgreze terestru, un terestru al obscurului și al terorii generalizate. E sensul, de pildă, al *Rugăciunii din amurg* a lui Nichifor Crainic: „*Pe morți în rugăciunea de seară mi-i culeg./ Aceștia sînt, Doamne, iar eu printre morminte./ Au fost în ei avînturi și-au fost pogorăminte./ Puțin în fiecare, în toți am fost întreg.*” Sau al *Rugăciunii pentru osîndiții căzuți*, scrisă de Andrei Ciurunga în numele tuturor celor „*prăbușiți sub cizme și sub norme*”, căci prin litania poetului se fac auzite și alte șoapte; sau chiar toate celelalte voci ale subteranei-generalizare a terorii comuniste: „*îngenunchind în lanuri sîngerate/ sau la troițe scunde de trifoi,/ se roagă, Doamne, într-un glas cu noi/ un neam întreg de frunți însîngerate*”.

Multiplicității vocilor ce se înalță, la unison, întru mîntuire i se adaugă un alt principiu tematic comun. Textul poetic este de cele mai multe ori grefat pe tentația evadării onirice sau a procesului anamnetic, grație căruia întemnițatul își poate retrăi trecutul, deși rezultatul concret al acestui proces de recuperare a amintirilor celor mai fericite îl împinge, de regulă, spre granița atît de firavă între real și nebunie. Îndepărtarea lentă a identității anterioare celei prezente, de întemnițat cu identitatea socio-umană anulată, produce, de regulă, noi cazne psihice, dovadă un text carceral articulat exact pe obsesia anihilării personalității și individualității anterioare, *Identitate* de Radu Gyr. Îl reproducem, în continuare, aproape integral:

„*Acum o sută de ani,/ am avut un copil, o nevastă.../ Auziti, păianjeni? Auziți, sobolani?/ Un copil, o nevastă...// Cînd o fi fost fericirea aceea/ cu umbre nepămîntean diafane?/ Înecuri, sfîrșituri de lumi, uragane,/ mi-au smuls odrasla, femeia// Le-am uitat risul, părul, obrazul.../ Cum or fi fost ochii ei?/ Adînc luminați ca topazul/ Sau ca singurătatea de grei?// Cîte veacuri sînt, cîtă funinge,/ pînă la zîmbetu'unui prunc de omăt?/ L-am lăsat, parcă de mult, lîngă o minge/ într'un basm îndărăt...// Să fie o sută, două, cinci sute de ani?/ S'au surpat ceruri, au crescut bozii./ Rar, amintiri ascunse sub bolovani/ fac ca dinamita explozii.// Atunci, în lumina scurt detunată/ o femeie surîde și coase/ și două minute moi, somnoroase,/ parcă mă fulguie: tată...// Și iar intru-n bezne postume./ Cine sînt? Cum mă cheamă pe mine?/ Aici nu mă strigă nimeni pe nume,/ Sînt: mă, acela, -*

sînt nu știu cine...// departe, odată, m-oi fi chemat oarecum,/ oi fi avut vîrstă și-un chip oarecare.../ Aici împlinesc sute de ani la 'ntîmplare,/ și fața mea e de fum".

Spațiul poetic devine, în cele mai fericite dintre cazuri, chiar un spațiu al marii întîlniri, aceea cu alteritatea radicală, cea divină. Desigur, poezia carcerală ce își articulează sensurile plecînd de la acest tipar tematic nu poate fi raportată decît tangențial la operele unor *homines religiosi* autentici, precum poezii mistici (Angelus Silesius, Pseudo-Dionisie Areopagitul, San Juan de la Cruz sau Tereza de Avila). Între cele mai reușite poeme ale lui Nichifor Crainic sau ale lui Radu Gyr, respectiv *Der cherubinische wandersmann (Pelerinul heruvimic)* al lui Angelus Silesius sau *Cántico Espiritual (Cîntarea spirituală)* a lui San Juan de la Cruz, bunăoară, nu se pot găsi decît cu multă bunăvoință similarități de atmosferă sau de stil. Dar dincolo de toată seria de influențe posibile, de interferențe tematice, lingvistice, estetice ș.a., există cel puțin un fapt indubitabil care probează, poate mai mult decît atmosfera unitară a textelor de gen, corespondențele posibile între poezia marilor mistici creștini și cea a încarcerărilor creștini din timpul dictaturii comuniste: prezența, în ambele categorii de poeme, a hagiografiilor sau a epifaniilor. Urme ale fabulelor hagiografice sînt recognoscibile în texte de Nichifor Crainic, Andrei Ciurunga, Ioan Andrei, Ioan Victor Pica, Sergiu Mandinescu. *As'noapte, Iisus...* al lui Radu Gyr capătă chiar integral forma unei epifanii triste, în care melancolia grea aproape că întuneacă bucuria miracolului. Întregul ritual al înfățișării christice se împletește cu o serie de analogii dureroase între soarta marelui răstignit și a întemnițatului, ceea ce schimbă de la început semnul ceremonialului. Din *mysterium fascinans* mai rămîn doar cîteva urme, restul fiind convertit în sumbră inventariere a suferințelor actuale ale celui care se vede în imposibilitatea de a converti ritualul oniric de esență hagiografică în modalitate de a anihila condiția reală:

„As'noapte Iisus mi-a intrat în celulă./ O, ce trist, ce înalt era Crist!// Lun-a intrat după El în celulă/ și-l făcea mai înalt și mai trist// Mîinile Lui păreau crini pe morminte/ ochii adînci ca niște păduri/ Luna-L spoia cu argint pe vesminte,/ argintîndu-I pe mîini vechi spărturi.//M-am ridicat de subt pătura sură:/ - Doamne de unde vii? Din ce veac?/ Iisus a adus lin un deget la gură/ și mi-a făcut semn să tac...// A stat lîngă mine pe rogojină/ - Pune-Mi pe răni mîna ta/ Pe glezne-avea umbre de răni și rugină,/ parcă purtase lanțuri, cîndva.// Oftînd, Și-a întins truditele oase/ pe rogojina mea cu libărci./ Prin somn, lumina, iar zăbrelele groase/ lungeau pe zăpada lui vărgi.// Părea celula munte, părea căpățîină,/ și mișunau păduchi și guzani./ Simțeam cum îmi cade tîmpla pe mîină,/ și am dormit o mie de ani...// Cînd m-am trezit din grozava genună,/ miroseau paiele a trandafiri./ Eram în celulă și era lună/ numai Iisus nu era nicăiri// Am întins brațele. Nimeni, tăcere./ Am întrebat zidul. Nici un răspuns./ Doar razele reci ascuțite-n unghere,/ cu sulița lor m-au împuns// - Unde ești, Doamne? – am urlat la zăbrele/ Din lună venea fum de cățui./ M'am pipăit, și pe mîinile mele/ am găsit urmele cuielor Lui...”

Miza și semnificația acestui gen de texte se devoalează, astfel, foarte ușor: ele pot fi astfel considerate *poeme de evadare* într-un spațiu care nu mai este al durerii și al foamei, ci al miracolului revelării divinului. Sigur, un cititor avizat nu le poate percepe altfel decât ceea ce sînt: confesiuni justificate de rațiuni psihologice dintre cele mai dureroase. Deși, trebuie să recunoaștem, aceste motivații particulare, odată mărturisite în (sub)textul sau în peritextul cărții respective, determină orice categorie de cititor (inclusiv, așadar, pe acela de mai sus), să vibreze, cu mult mai mult decât în mod obișnuit, la ceea ce Bachelard numea, într-o formulă inspirată, „fenomenologia sufletului” astfel relevat. Oricare dintre *poemele carcerale* trebuie prin urmare citite mai întîi drept documente umane tulburătoare în sine, înainte de a putea fi percepute drept valoroase estetic. Pentru că valorizează în principal o meditație tensionată asupra claustrării perpetue, pierderii libertății, depersonalizării și extincției lente, ca forme practic convergente prin care se manifestă aceeași alteritate radicală, moartea autarhică. Ceea ce obligă parcă cititorul la o co-participare particulară, profundă – în termenii bine știuți ai lui Jaus, i-am spune identificare simpatetică. Poezia – rugăciune ca formă distinctă a textului carceral are, însă, față de celelalte, o miză superioară. Atunci cînd nu se revoltă, cînd nu se simte, asemenea diaristului Matei Călinescu, asemenea lui Iov, drept „obiectul aceluși pariu crud din cer între Dumnezeu și satana [...] într-o joacă arhetipală fără sfîrșit”, ci atunci cînd se roagă, autorul de *poeme carcerale* își poate transcende condiția, poate, altfel spus, crede în salvare și, implicit, în mîntuire.

Cu siguranță, apoi, dincolo de revelarea unei modalități specifice de a transfigura durerea și de a supraviețui în condiții îngrozitoare, întoarcerea la și rezistența întru poezie au redat umanului însăși umanitatea... Obligînd-o, în fine, la conștientizarea faptului că această nouă formă de umanitate trebuie conservată, ca însăși memoria unei existențe colective infernale, inscripționată în chiar fibrele cele mai ascunse ale unui psihic ce și-a găsit, și în fața celor mai teribile amenințări, forța de a le rezista. Să mai cităm, în încheiere, doar o splendidă *Rugăciune din celulă* a lui Radu Gyr, emblematică implorare a uitării, singura ce mai poate vindeca spiritul de aducerea-aminte (căci îndurerata recuperare a unui trecut parcă imemorial, crede în momente-limită poetul, exacerbează suferința actuală): „Doamne, păzește-mă. Doamne, ai milă.../ Sînt ca o scorbură veche 'ntr'un tei./ În noaptea mea și-a lăsat Amintirea prăsilă/ toate năpîrcile ei.// Nu mai pot s-o îndur, dezvățata./ Iese de peste tot, din pereți/ și-mi azvirle'n culcuș cu lopata/ urzici, și cărbuni și scaieți// Doamne, nici pieptul, nici ochii, nici gura/ nu vor să-i mai rabde pojarul./ Mă zvîrcolesc ca pe plită țiparul,/ atît de cumplită-i arsura...” Din fericire, asemenea texte nu s-au lăsat uitate; paradoxal, tocmai halucinantă Amintire ni le-a păstrat, intacte, la fel de dramatice la fiecare (re)lectură ca în momentul zero al încrustării lor în memorie...

Bibliografie

Anania, Valeriu, 2008, *Memorii*, Editura Polirom, Iași

- Andreica, Dumitru, 1998, *Drumuri în întuneric*, Editura Fundația Academia Civică
- Cistelecan, Ioana, 2006, *Antologia poeziei carcerale*, Editura Eikon, Cluj-Napoca
- Constante, Lena, 1992, *Evadarea tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, Editura Humanitas, București
- Mihadaș, Teohar, 1990, *Pe muntele Ebal*, Editura Clusium, Cluj-Napoca
- Orlea, Oana, 1991, *Ia-ți boarfele și mișcă!*, interviu realizat de Mariana Marin, Editura Cartea Românească, București
- Oțel – Predescu, Aspazia, 2000, *Strigat-am către Tine, Doamne...*, Fundația Culturală Buna Vestire, București
- Rizea, Elisabeta, 1993, *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara. Mărturia lui Cornel Drăgoi*, culese și editate de Irina Nicolau și Theodor Nițu, prefață de Gabriel Liiceanu, Editura Humanitas, București